

СПРОБА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ НАГОЛОШУВАННЯ В ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ¹

Західнополіський говір – один із старожитніх говорів північного наріччя – охоплює надбузькі, берестейські й пінські говірки. У виокремленні цих говірок діалектологи брали до уваги свідчення, визначальні риси різних структурних рівнів: фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного, однак акцентний рівень залишався поза увагою. Закономірно виникає запитання, чи ці говірки мають спільні особливості наголошування, чи навпаки – протиставляються між собою на акцентному рівні. Адже західнополіський говір “постав унаслідок найдавнішої колонізації цієї території різними етнічними елементами”². Дослідники зауважують, що один із чинників формування західнополіського говору – це вплив південно-західного наріччя (з прибуттям сюди переселенців); водночас не можна не оминати також впливу польської мови та білоруської³.

Ми поставили перед собою такі завдання:

1. Зіставити наголошування в берестейських, пінських та надбузьких говірках, що уможливить на акцентному рівні спростувати чи підтвердити тезу про те, що особливістю західнополіського говору є нашарування на північну діалектну основу південно-західних діалектних рис.

2. Зіставити наголошування в західнополіських говірках і в літературній мові як дві системи, що свідчатиме про те, які саме акцентні типи, властиві досліджуванім говіркам, закріплені в літературно-нормативній системі української мови.

Для реалізації поставлених завдань ми послуговувалися Атласом української мови (далі – АУМ⁴), окремі карти якого ілюструють діалектне наголошування. Наголошування зображено також як супровідну рису на фонетичних, морфологічних і лексичних картах.

Акцентологія 

¹ Це дослідження є логічним продовженням студії “Особливості наголошування в західнополіських говірках” (у друку. – Луцьк, 2007), у якій ми зауважили, що з-поміж західнополіських говорів на акцентному рівні вирізняються надбузькі говірки.

² Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. – К.: Наук. думка. – С. 57.

³ Аркушин Л.Г. Словник західнополіських говірок. У 2 т. – Луцьк, 2000. – Т. 1. – 354 с. – Т. 2. – 458 с.

⁴ Атлас української мови. У 3 т. – Т. 2. – К., 1988.

І. Зіставлення берестейських, пінських та надбузьких говірок в акцентному аспекті.

Зіставивши наголошування в берестейських, пінських та надбузьких говірках в акцентному аспекті ми виявили, що:

1. Берестейські та пінські говірки протиставляються надбузьким говіркам на акцентному рівні за наголосом форми родового відмінка однини присвійних займенників *м'її, тв'її, св'її*. Зокрема, на теренах Волинської, Рівненської областей вимальовуються чималі ареали парокситонічного наголосу: *'мого, т'вого, с'вого*, а на теренах Берестейщини і Пінщини – окситонічний наголос: *мо'го, тво'го, сво'го*; *мо'його, сво'його* (АУМ, т.2, к. № 132). Часткове протиставлення характерне також за наголосом займенника *він* у формі знахідного відмінка однини з прийменником: *за 'н'ого, за 'його, за йо'го* – акцентні варіанти, характерні для надбузьких говірок; *за йо'го, за 'його*, – для берестейських, *за йо'го* – для пінських говірок (АУМ, т. 2, к. № 208). Virізняються берестейські й пінські говірки за наголосом іменників *'кочерга', 'коц'уба'*. На цьому діалектному обширі вимальовуються невеличкі острівні ареали парокситонічного наголошування – *ко'черга, ко'ц'уба*, яке не характерне для надбузьких говірок (АУМ, т. 2, к. № 282). Щодо наголошування прикметників чоловічого роду у формі називного відмінка однини, то для надбузьких говірок властиві два акцентні варіанти: *вуз'киї / 'вуз'киї, т'існїї / 'т'існїї* та ареали зі збереженням накореневого наголосу: *'вохкїї, 'б'ілен'кїї, 'леген'кїї*, а для берестейських та пінських говірок цим прикметникам окситонічний наголос не властивий: *'вуз'киї, 'т'існїї, 'вохкїї, 'б'ілен'кїї, 'леген'кїї* (АУМ, т. 2, к. № 131).

2. Берестейські, пінські та надбузькі говірки мають спільні акцентні типи, які властиві іменникам чоловічого роду у формі називного відмінка однини *ко'вал'* (АУМ, т. 2, к. № 138), середнього роду *ло'ша, те'л'а* (АУМ, т. 2, к. № 135), *йаг'н'а, йаг'н'е* (АУМ, т. 2, к. № 47); іменникам у формі орудного відмінка однини *йаг'н'ам, те'л'ам* (АУМ, т. 2, к. № 135); іменникам у формі називного відмінка множини *воу'ки, гри'би, холо'ди* (АУМ, т. 2, к. № 135); іменникам у формі давального відмінка множини *во'лам, си'нам* (АУМ, т. 2, к. № 201), *йаг'н'атам* (АУМ, т. 2, к. № 135); іменникам у формі орудного відмінка множини *во'лами, ду'бами, куш'чами* (АУМ, т. 2, к. № 135).

Спільні акцентні риси мають говірки Західного Полісся й у наголошуванні дієслівних форм, зокрема в 1-ій особі однини теперішнього часу II дієвідміни *хо'зу, бу'зу, во'зу, ко'шу, но'шу, про'шу* (АУМ, т. 2, к. № 133) та 1-ої особи множини наказового способу дієслів I та II дієвідмін *хо'д'ім (хо'д'імо), бе''р'ім (бе''р'імо), не''с'ім (не''с'імо)* (АУМ, т. 2, к. № 246).

II. Наголошування в західнополіських говірках і в літературній мові.

Зіставивши наголошування в говірках Західного Полісся і літературній мові⁵ ми виявили, що мовний ландшафт Західного Полісся протиставляється акцентній літературній нормі, зокрема надбузькі говірки: а) за наголосом на пенультиві формі родового відмінка однини присвійних займенників: *м'її* – *'мого*, *тв'її* – *т'вого*, *св'її* – *с'вого* (наголошування цих форм у берестейських та пінських говірках збігається з літературною нормою: *м'її* – *мо'го*, *тв'її* – *тво'го*, *св'її* – *сво'го*); б) за окситонічним наголосом, який певною мірою властивий усім західнополіським говіркам, займенника *він* у формі знахідного відмінка однини з прийменником: *за йо'го*.

Берестейські й пінські говірки протиставляються акцентній літературній нормі: а) за парокситонічним наголошуванням іменників *ко'черга*, *ко'ц'уба*, яке не характерне для надбузьких говорок та української літературної мови; б) за накореневим наголосом прикметників чоловічого роду у формі називного відмінка однини: *'вуз'киї*, *'т'існий*, *'вохкий*, *'б'ілен'киї*, *'legen'киї* (цей акцентний тип як варіант властивий також і в надбузьких говірках).

Спільними акцентними рисами в досліджуваних говірках та в українській літературній мові є:

– наголошування іменників чоловічого роду у формі називного відмінка однини *ко'вал'*, середнього роду *ло'ша*, *те'л'а*, *йаг'н'а*, *йаг'н'е*;

– наголошування іменників у формі орудного відмінка однини *йаг'н'ам*, *те'л'ам*;

– наголошування іменників у формі називного відмінка множини *сто'ли*, *во'у'ки*;

– наголошування іменників у формі давального відмінка множини *во'лам*, *си'нам*, *йаг'н'атам*;

– наголошування іменників у формі орудного відмінка множини *во'лами*, *ду'бами*, *куш'чами*;

– наголошування дієслів 1-ої особи однини теперішнього часу *но'шу*, *роб'л'у*, *хо'зу*;

– наголошування дієслів 2-ої особи однини теперішнього часу *'носиш*, *'робиш*, *'ходиш*;

– наголошування 1-ої особи множини наказового способу дієслів I та II дієвідмін *хо'д'ім* (*хо'д'імо*);

Спільною тенденцією в досліджуваних говірках та в українській

⁵ Підкреслимо, що говірку оцінюємо як самодостатню систему для аналізу, тільки на цій основі дозволимо собі зіставити дві системи – говіркову й літературну.

літературній мові є протиставлення за наголосом відмінкових форм однини та множини. Зокрема, у відмінкових формах множини наголос в іменниках переноситься на закінчення.

Наведені вище приклади наголошування іменників чоловічого роду у формі називного, давального, орудного відмінків множини свідчать також і про формотворчу функцію наголосу⁶.

Отже, унаслідок проведеного зіставного аналізу наголошування в західнополіських говірках з'ясовано, що берестейські та пінські говірки на акцентному рівні протиставляються надбужьким говіркам. У надбужьких говірках виявлено спільні акцентні типи особових займенників у формі родового відмінка однини з говірками південно-західного наріччя, що свідчить, на нашу думку, про давні етнічні зв'язки цієї території з Наддністрянщиною, а, можливо, як стверджують дослідники, і про багатомісячне перебування у складі Польщі.

Вважаємо, що надбужькі говірки за акцентними рисами можна вважати перехідними від південно-західних до південно-східних.

Водночас, наголошування в досліджуваних говірках, як свідчить матеріал, певною мірою протиставляється й літературній акцентній нормі.

Отже, з-поміж усіх українських діалектів для вивчення акцентуації важливими є говірки Полісся, у яких не лише збереглися архаїчні риси різних структурних рівнів, а й наслідки інтенсивних впливів діалектів сусідніх мов. Цікаво й актуально було б ґрунтовно дослідити дивергентні та конвергентні процеси на акцентному рівні, адже конвергенція особливо помітна при міждіалектних і міжмовних контактах.

⁶ Докладніше про наголос у системі формотворення див.: Кобирилка Г. Наголос у системі формотворення // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 2006. – С.183 – 188.